

С.Қ. Әлісжан

Назарбаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан

**ҒЫЛЫМИ СТИЛЬ – ҒЫЛЫМИ МӘТІН – ҒЫЛЫМИ ДИСКУРС:
ҰҒЫМДАРДЫ НАҚТЫЛАУ**

Аннотация: Тілді зерттеудегі жаңа коммуникативтік тәсіл лингвистикалық бірліктерді сипаттаудың жаңа әдісін ұсынады. Сөз жоқ, аталған зерттеулер тіл біліміндегі коммуникативтілікке дейінгі ғылыми байқаулар мен тәжірибелер болды, жаңа тәсілдің қалыптасып, одан әрі қанат жаюына белгілі бір дәрежеде ықпал етті, сонымен бірге қазіргі уақытта да негізгі бағыт ретінде тың бастамаларға түрткі бола алады әрі өмір сүруін тоқтатпақ емес. Сайып келгенде, стиль де, дискурс та стильжасаушы және дискурстүзуші мәтіндер негізінде көрініс табады. Егер функционалды стилистикада мәтін – тілдік деңгейдің жоғары қаттауы ретінде саналса, ал коммуникативтік тәсіл бойынша мәтін адресанттан адресатқа жөнелтілетін мақсатты қарым-қатынастың тілдік өнімі ретінде қарастырылады.

Тірек сөздер: стиль, мәтін, дискурс, ғылыми стиль, ғылыми мәтін, ғылыми дискурс

С.К. Алисжан

Назарбаев Университет, Астана, Казахстан

**УТОЧНЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ ПОНЯТИЙ «НАУЧНЫЙ СТИЛЬ», «НАУЧНЫЙ
ТЕКСТ», «НАУЧНЫЙ ДИСКУРС»**

Аннотация: Новый коммуникативный подход в изучении языка предлагает новый способ описания лингвистических единиц. Безусловно, проведенные исследования в определенной степени способствовали становлению и дальнейшему развитию нового подхода, а также в настоящее время могут послужить толчком к новым инициативам в качестве основного направления. В конечном счете и стиль, и дискурс выражаются на основе стилизованных и дискурсивных текстов. Если в функциональной стилистике текст рассматривается как высокая ступень языкового уровня, то в коммуникативном подходе текст рассматривается как языковой продукт целенаправленного общения, отправляемый от адресанта к адресату.

Ключевые слова: стиль, текст, дискурс, научный стиль, научный текст, научный дискурс

S.K. Aliszhan

Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan

**SPECIFICATION OF THE MEANINGS OF «SCIENTIFIC STYLE»,
«SCIENTIFIC TEXT», «SCIENTIFIC DISCOURSE»**

Annotation: The new communicative approach to language learning offers a new way to describe linguistic units. Undoubtedly, the conducted studies to a certain extent contributed to the formation and further development of the new approach, and also now can serve as an impetus for new initiatives as the main direction. Ultimately, both style and discourse are expressed on the basis of stylistic and discursive texts. If in functional stylistics the text is considered as a high language level, then in the communicative approach the text is considered as a language product of purposeful communication which is sent from the sender to the recipient.

Keywords: style, text, discourse, scientific style, scientific text, scientific discourse

Стилистика кез келген ғылым саласы тәрізді өз дамуында ілгерілеуді де, дағдарысты да бастан кешірді және осындай даму мен тоқыраудың салқыны әлі күнге сезіледі. Сондай бірізді қолданылмау, мамандар арасындағы кейбір дүдә-мал жайттар – жалпы «стиль» мен «дискурс» ұғымдарының арақатынасынан көрі-неді. Өйткені бүгінгі таңда зерттеушілер *стиль* және *дискурс* терминдерін түрлі бағыттарда қолдануда. Бүгінге дейінгі «стиль» аталып, стилистика саласының ауқымындағы мәселелер ендігі уақытта «дискурс» терминімен алмастырылып, дискурсология саласына тиісті болып шықты. «Дискурс» термині «стиль» терминіне синоним ретінде қолданыла бастады, *дискурс* сөзін қолдану сәнге айналды десе болады, ғылыми айналымнан біртіндеп *стиль* ұғымын шығаруды көздейтін зерттеушілер де жоқ емес. Сондықтан ғылыми стильдің ғылыми дискурсқа ұласуына дейінгі аралыққа тоқталмас бұрын, жалпы *стиль* мен *дискурс* ұғымдарының аражігін ажыратып, осы уақытқа дейін стилистикада қалыптасқан ғылыми дәстүрге орай нақтылай кеткен жөн.

Дәстүрлі функционалды стилистикада әрбір функционалды стильдің өзіндік ерекшеліктері тілдік жүйедегі қаттауларға сәйкес (лексикалық, морфологиялық, синтаксистік, ал ауызекі сөйлеу стилі үшін – фонетикалық деңгей) қарастырылды. Стилистиканың өзі деңгейаралық пән ретінде стилистикалық және стильдік заңдылықтарды қарастыратыны белгілі. Осы бағытта қазақ тілінің стилистикасы да бұрынғы кеңестік стилистиканың жетістіктеріне сүйене отырып, едәуір зерттелгені бәрімізге мәлім. Стилистиканың зерттеу әдістеріне сүйене отырып, тілдің функционалдық жіктелістері жан-жақты зерттелді. Әрбір функционалдық стиль экстралингвистикалық негіздері мен интралингвистикалық ерекшеліктеріне сай егжей-тегжейлі қарастырылды, әр стильге тән ерекшеліктер, стильдік нормалар анықталды десе болады [1, 2].

Орайы келгенде айта кеткен жөн, қазіргі ғаламтор бетінде, әлеуметтік желілерде қазақ тілінің стильдік тармақтары жайында скептикалық пікірлер кездесіп қалады. Олардың ойынша, біздің тілде ауызекі тіл мен көркем әдебиеттен өзге стиль дамымаған, жоқтың қасы. Бұл маман еместердің пікірі, «қазақ тілі – ғылым тілі бола алмайды» деген әрәдік айтылып қалатын алып-қашпа сөз. Қазақ тіліндегі тұрақталған бес функционалды стильді қалыптастыратын тілдік және тілдік емес заңдылықтар да жетерлік әрі олардың ғылыми тұрғыдан (тіл білімі) зерттелуі де қазіргі кезде орын алып отыр.

Әдетте стилистика теориясы үш мәселеге негізделіп баяндалады: 1) қоғамдағы барлық сөйлеу (тілдік) тәжірибесін жүйелі сипаттайтын *функционалдық стильдер теориясы*; 2) *сөз таңдау*, автордың, белгілі бір жанрдың және функционалдық стильдің мақсатына сай жүзеге асатын; 3) *нормадан ауытқу* көріністері [3, 45].

Дәстүрлі стилистиканың осы қадау-қадау мәселелері қазақ тіл білімінде едәуір сипатталды. Акад. М. Серғалиевтің стилистикадағы ең негізгі саналатын *стиль* ұғымына берген анықтамасы дәстүрлі стилистикалық зерттеулердің тәжірибесін өзіне

сiңiрген: стиль дегенiмiз – 1) әдеби тiлдiң түрi, демек, сол тiлде сөйлейтiн баршаға түсiнiктi сөздер мен конструкциялар; 2) тiлдiк құралдардың қалай болса солай тiркескен тобы емес, шартты түрде тұйықталған тобы; 3) стиль – тарихи қалыптасатын категория, олай болатыны – тiлдiк құралдардың қоғамдық қызметтiң бiр саласында жұмсалып, тұрақталуы, бiр күннiң, бiр айдың немесе бiр жылдың жемiсi емес, ол көптеген жылдарды басынан кешiрiп, әбден қалыптасқан категория; 4) стиль қоғамдық қызметтiң бiр саласында жұмсалады [1, 26].

Сөз таңдау, сөз өнерi, нормадан уәждi және уәжсiз ауытқулар туралы қазақ стилистикасында зерттеулер бар [4].

Дискурс терминiнiң басымдық танытуы – қазiргi лингвистикадағы ғылыми парадигмалардың ауысуының нақты көрiнiсi, ол тiлдi зерттеудегi жүйелiк талдаудан (тiл «жүйедегi жүйе» ретiнде қарастырылады), коммуникативтiк зерттеулерге ұласудың көрiнiсi болмақ.

Қазiргi түсiнiк бойынша, *дискурс* ғаламды бейнелеудiң, ұғынудың бiр тәсiлi ретiнде қаралып жүр. Көптеген зерттеушiлер *дискурс – стиль – мәтiн* ұғымдарын былайша саралайды: *мәтiн* – тiлдiк конструкт, ойдың аяқталу, тиянақталу моделiн iске асыратын қарым-қатынас актiсiнiң вербалды компонентi; *стиль* – белгiлi бiр сферада қабылданған қарым-қатынас формаларының ерекшелiгi бейнеленген мәтiннiң тiлдiк құрылымы; *дискурс* – коммуникативтi және вербалды параметрлердiң жиынтығы, нақты бiр саладағы қарым-қатынастың жүзеге асу тәсiлдерiн анықтайтын, мәтiндер жиынтығы арқылы көрiнiс табағын, тiлдiк бiрлiктердiң өзiндiк түрлерi (стилистикалық ерекшелiгi) қатысатын белгiлi бiр қарым-қатынас аясында қабылданған ғаламды бейнелеудiң ерекше тәсiлi.

Аталған осы аспектiлер *стиль* мен *дискурсты* ажыратудың теориялық негiзiн құрайды.

Бiздiң тұрғымызда, *ғылыми стиль* терминi ғылыми дискурсқа дейiнгi дәстүрлi функционалды стилистиканың бiрегей ұғымы ретiнде қала бередi. *Ғылыми стиль* өзi сияқты басқа да стиль түрлерiн жiктеуге негiз болған тiлдiң қарым-қатынас, хабар беру, ықпал ету қызметтерiне сәйкес функционалды стилистиканың ұғымы ретiнде өмiр сүруiн жалғастырмақ. Бұл термин тiлдiң ғылыми мәтiндердегi синтезделу заңдылықтарын қарастыру үшiн қолданылады.

Ұғымдық-логикалық түрде теориялық ойлауды жүзеге асыратын ғылыми стиль үшiн *объективтiлiк* (шынайылық), *үзiлдi-кесiлдi еместiк*, яғни баға берудегi байсалдылық пен бiрiздiлiк, *жапыламалық* (ықшамдылық), *ерекше логикалық, дәлелдемелiк, дәлдiк* пен *анықтық* тән, сондай-ақ адресатқа коммуникативтiк бағыттаудың көрiнiсi, яғни баяндаудың *диалогтiлiгi* тән болып келедi. Бұл негiзгi деген стильдiк белгiлер болып табылады, яғни жүйелi түрде қайталанып отырады, сондықтан әрбiр ғылыми мәтiн үшiн стандарт сипат бередi. Олар стильтүзушi экстралингвистикалық факторлардың нәтижесi ретiнде көрiне отырып, белгiлi бiр тiлдiк құралдардың, құрылымдардың мәтiнiшiлiк жүйелi қолданысын анықтайды. Сонымен бiрге ғылыми стильдi осы белгiлермен шектеп тастауға тағы болмайды, тiлдiк дереккөздер (ғылыми мәтiндер) ғылыми стиль үшiн қайшы снالاتын кейбiр белгiлердiң (мысалы, субъективтiлiк) кездесетiндiгiн де көрсетiп отыр.

Ғылыми мәтiн – ғылыми стильдiң тiлдегi көрiнiсi мен бейнесi, шындық болмыс туралы жаңа бiлiмдi хабарлау мiндетiне сай және ол бiлiмнiң шынайылығын дәлелдеу мақсатында қызмет етедi. Ғылыми мәтiннiң мазмұнын тiлдiк қалыптағы (вербалданған) ғылыми бiлiм құрайтындықтан, өз кезегiнде *ғылыми дискурс* ұғымымен барабар.

Бұлайша айтуымызға мыналар себеп, ғылыми мәтінді талдау негізі ғылыми дискурсты талдаумен теңбе-тең, өйткені мәтін мазмұны мәтінді тудырудың менталды және коммуникативті-типологиялық талаптарымен, когнитивтік және прагматикалық стратегиялар жүйесімен, ғылыми мәтін авторының адресатпен бірге қарастырылатын логикалық ұстанымдарымен, тілдік ерекшеліктерге негізделетін экстралингвистикалық факторлардың кешенімен үздіксіз байланыста. Осы тұрғыдан келгенде, ғылыми мәтін «ғылыми дискурс» ұғымымен синоним ретінде қабылданады.

Сонымен бірге, ғылыми дискурсты мәтіндегі барлық нәрселердің, ғылыми білімді ғылым субъектілерінің таным қызметінің нәтижесі ретінде тілдік қалыпқа (вербалды) енгізетін факторлардың жиынтығы ретінде қабылдауға болады. Ғылыми дискурс бойынша мәтіндер кең мағынада алғанда бір-бірімен өзара тығыз байланыста және коммуникативтік, функционалды-мақсаттық аспектіде бірігіп кеткен десе болады.

Сөйтіп, табиғаты жағынан қаншама функционалдық тән болса да, *ғылыми стильдің* аясына ене алмайтын, оның әлеуеті көтермейтін функционалды стилистикада «экстралингвистикалық факторлар» деп аталатын мәселелер ендігі жерде *ғылыми дискурстың* құрамында қарастырылмақ. Олар: адресант, оның мақсаты (интенциясы), прагматикалық міндеттері, сондай-ақ адресат, оның ниеті, ғылыми қарым-қатынасқа қатысушылар. Бұлайша қарастыру функционалдықпен қоса коммуникативтілікті де өзіне қосады, зерттеу көкжиегі одан сайын кеңейе түседі.

Сонда ғылым тілін дискурстық негізде қарастыру дегеніміз – ғылымның мәнін қарым-қатынас аясында зерттеумен тығыз байланысты. Өйткені *дискурс* дегеніміздің өзі – белгілі бір саладағы қарым-қатынастың жүзеге асу тәсілдерін анықтайтын, мәтіндер жиынтығы ретінде жүзеге асатын, тілдік құрылымдардың өзіндік (стилистикалық) түрлері қатысатын, белгілі бір қарым-қатынас аясында қабылданған әлемді бейнелеудің ерекше тәсілдерін бойына сіңіретін коммуникативтік және тілдік белгілердің (параметрлердің) жиынтығы [5].

Дискурс түзуші маңызды белгілер ретінде жалпы тіл білімінде мыналар аталып жүр:

- тақырып;
- хронотоп;
- адресант;
- мадресант интенциясы;
- дискурстың интенционалдығы (идеологемдер/концептілер негізінде жүзеге асатын);
- мәтін (автор талабына орай белгілі бір стильде жазылған);
- адресат (аудиторияның белгілі бір типі) [5].

Ғылыми қарым-қатынас хронотопы екі жағдайда *нақты* және *мәтіндік* әрекеттер негізінде анықталады. Нақты әрекеттер нақты уақыт пен кеңістікте жүзеге асса, мәтіндік әрекеттер ол аядан шығып, өзіндік ерекше ментальдік кеңістік құрайды, онда ықшамдалған кеңістік пен мезгілден тыс теориялар мен тұжырымдар көрініс табады. Ғылыми дискурстың құндылығы – ғылыми шынайылық – ғалам құрылымы жайында шынайы білім ұсынады, олар абсолютті емес, зерттелетін нысанның бір бөлігін анықтауға септігін тигізеді және эмпирикалық дәлелдемелерді қажет етеді. Сол себепті ғылыми дискурстың маңызды өлшемдері: жүйелілік, әдістеме-лілік, сындарлылық, нәтижелердің мәнділігі болып табылады. Ғылыми қарым-қатынас стратегиясы коммуникативтік мақсаттарға орай анықталмақ. Ғылыми қарым-қатынастың негізгі мақсаты жаңа білім алумен тікелей байланысты. Ғылыми дискурс аясындағы мәтін авторының коммуникативтік мақсаты ақпаратты толықтай айқындауға бағытталған.

Сонымен, дәстүрлі стилистиканың өзге терминдері тәрізді *ғылыми стиль* ұғымы да тіл біліміндегі жаңа парадигма – когнитивтіліктің туындауымен *ғылыми дискурсқа* ұласып отыр, бұл зерттеу аумағын кеңейтіп, қазақ тіліндегі ғаламның ғылыми бейнесін толықтай тануға жетелейді. Ғылыми қарым-қатынастың негізгі тілдік өнімі – *ғылыми мәтін* – қарым-қатынас актісін жүзеге асыратын мазмұн мен оның тіл арқылы берілуін бейнелей отырып, дискурсқа тән бүкіл ерекшеліктерді қамтиды. Функционалды стилистика тілдің қызметіне назар аударса, дискурстық талдаулар тілдің мәнін қарым-қатынас аясында қарастырады, тілге дейінгі және тілдік факторлар тығыз байланыста зерттеу міндетіне алынады, бұл бағыттың артықшылығы да осында болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Серғалиев М. Стилистика негіздері: Оқулық. – Астана: Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ, 2006. – 210 б.

[2] Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы, 2007. –33 б.

[3] Клушина Н.И. Современная стилистика: проблемы и перспективы // Актуальные проблемы стилистики. Ежегодный международный научный журнал. – М., 2015. №1. – 44-47 бб.

[4] Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 205 б.

[5] Букейханова Р.К. Субъективный аспект когнитивного механизма обработки дискурса // Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков: Материалы международной научно-практической конференций, посвященной 10-летию независимости РК и 60-летию КазГУМОиМЯ им. Абылай хана. Ч.1. – Алматы, 2001. –72-75 бб.